

Каратеева Г. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Київського національного лінгвістичного університету

МОЖЛИВІ СВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТОПОРОДЖУВАЛЬНИХ ОПЕРАТОРІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню внутрішньотекстових можливих світів, зокрема інтегрованих у тканину художнього тексту за допомогою світопороджувальних операторів. Виявлено особливості лексико-граматичного, семантичного та графічного маркування світу планів, бажань, мрій/фантазій.

Ключові слова: можливі світи, світопороджувальні оператори, категорія волитивності, модальні дієслова, семантика художнього тексту.

Постановка проблеми. Сьогодні при дослідженні семантики художнього тексту одну з провідних позицій займає проблема багатомірності подання навколишньої дійсності в художньому просторі. Однією з найактуальніших теорій дослідження художнього тексту, що завжди репрезентує певний світ, є теорія можливих світів.

Теорія можливих світів виникла та розглядається вже давно в логіці та математиці; щодо лінгвістики та поезики, то це відносно нова проблема, шляхи аналізу якої перебувають у стадії розробки багатьма лінгвістами та дослідниками художнього вимислу різних країн (О. Воробйова, О. Кагановська, Н. Инквіст, Т. Павел, Ф. Растьє, Р. Ронен, М.-Л. Раян та інші).

Мета статті – дослідити особливості світу планів, бажань, мрій і фантазій у межах ле-клезіанського художнього дискурсу та виявити вербальні маркери його текстової фіксації.

Виклад основного матеріалу. Поняття «світопороджувальний», що виступає основою виокремлення певних світів, запозичене нами з роботи В. Глоби [1, с. 165–170], який вважає, що їх відправною точкою виступають світопороджувальні предикати (термін J. McCawley, [2, с. 226]). Існує тісний зв'язок між цими предикатами та категорією модальності, оскільки деякі з них (*vouloir, pouvoir, devoir* та інші) відносяться до модальних дієслів та є предикатами, що позначають ментальну активність [3; 4]. Під світопороджувальними операторами ми, у свою чергу, розуміємо лексичні, граматичні та графічні компоненти тексту, що маркують перехід суб'єкта мовлення до світів, які: а) вже не існують, не мають місця в дійсності; б) є можливими; в) є неможливими; г) є вигаданими. У ле-клезіанській прозі ці оператори найчастіше репрезентовані у межах внутрішнього світу персонажа, тобто відносяться до свідомості героїв, але й можуть набувати форми їх зовнішнього мовлення.

Світ планів, бажань, мрій/фантазій є містким світом за кількістю та варіативністю граматичних і лексичних сигналів, що його вводять. Загалом цей світ окреслює інтенції персонажа чи то відносно майбутнього / теперішнього → світ можливий, оскільки може бути реалізованим у перспекції, чи то відносно минулого → світ можливий, але нереалізова-

ний, або вже реалізований. Цей світ розгортається в межах категорії «волитивності/дезиративності» [5] та відноситься до волонкативно-оптативної модальності [6, с. 24]. У художньому тексті світ планів, бажань, мрій перебуває в тісній взаємодії з загальним темпоральним каркасом твору, тобто із часом художнім – сюжетним сьогоденням.

Узуальне маркування уявного переміщення персонажа до світу його планів, бажань, мрій утілюється в граматичних формулах різного темпорального характеру. До маркерів **проспективного** світу планів, бажань, мрій ми відносимо такі граматичні світопороджувальні оператори: ***Futur dans le passé*** та ***Futur immédiat (proche) dans le passé*** – *Avec Nono, on faisait des plans. Il allait gagner son match des poids plume, il pourrait acheter une auto, et on descendrait tous vers le sud avec Houriya et le bébé <...>* (Le Clézio, PO, 151) → світ планів, що імплікує світ мрій; ***Conditionnel présent*** – *Tu sais, je dirais au patron que tu es une amie il ne te demandera rien, je lui dirais seulement que tu es mon amie, et que tu vas vivre avec nous dans la caravane, ça serait bien* (Le Clézio, D, 344) → світ планів; ***Futur simple*** та ***Futur proche*** – « *C'est vrai, et nous aussi nous partirons, peut-être, nous irons à Jérusalem* » (Le Clézio, EE, 58) → світ планів, що імплікує світ мрій; ***Elle murmurait près de son oreille*** : « *Tout va bien aller maintenant, vous verrez, capitaine, tout ira très bien, très bien, M. Saremito dit qu'il va commencer les réparations, <...>* » (Le Clézio, H, 204) → світ планів, що імплікує світ фантазій; ***Présent*** – *Chaque jour grandit en moi le désir de retourner à Rodrigues, <...>. Je veux fuir les gens du « grand monde », la méchanceté, l'hypocrisie* (Le Clézio, CO, 315) → світ бажань, світ мрій; ***Subjonctif présent*** – *Pour que le bébé ait du soleil sur sa peau, pour qu'il ne continue pas à respirer l'air pourri de cette rue sans ciel* (Le Clézio, PO, 151) → світ бажань. Деталізоване зображення проспективного світу планів, бажань, мрій свідчить про сприйняття та переживання цього світу персонажами як існуючого стану справ.

До граматичних сигналів світу (нереалізованих) планів, бажань, мрій персонажів у ракурсі **ретроспекції** ми відносимо: ***Conditionnel passé*** – *Elle aurait voulu parler, demander, mais les mots ne passaient plus dans sa gorge* (Le Clézio, EE, 201); ***Passé composé / Passé simple*** – *Pour la première fois, j'ai eu envie de partir, très loin. Partir à la recherche de ma mère, <...>. Mais je n'étais pas prête* (Le Clézio, PO, 81–82); ***Nassima voulut se faufiler derrière lui pour aller sur le pont, mais il la retint par le bras*** (Le Clézio, H, 52); ***Imparfait*** – *J'espérais que ses cris attireraient Houriya, mais elle n'est pas apparue* (Le Clézio, PO, 211). Більшість зазначених прикладів свідчить про залежність граматичних маркерів від лексичних сигналів уведення цього світу.

До лексичних операторів уявного переміщення персонажа до світу планів, бажань, мрій ми відносимо світопороджувальні предикати [2, с. 226], в основі яких перебувають

сутнісні або аферентні семи «бажання», «мрія», «надія», «планування/прийняття рішень», що формують волютивні висловлення та які завжди позначають інтенцію персонажа, спонукають до певної дії (актогенетична функція) [5] – *vouloir; désirer; souhaiter; avoir envie, aimer; rêver; songer; penser; projeter; plan, réfléchir; (avoir) l'idée* тощо. Ці одиниці, що позначають власне бажання, мрії, наміри, відносяться до ядерних предикатів волютивної категорії. У той же час, вони є найбільш яскравими засобами вираження відношення людини до дійсності, тобто є модальними елементами [5]. Звернемося до текстового матеріалу: *Je voudrais bien demander à Jacques Berger; mais je n'ose pas aller m'asseoir près de lui, <...>* (Le Clézio, EE, 175); *Il avait en lui le désir du nouveau, d'essayer quelque chose d'interdit, quelque chose que Sarah aurait condamné, <...>* (Le Clézio, H, 50); *Il rêvait tout haut du grand fleuve qui coule si lentement à travers le désert, <...>* (Le Clézio, PO, 164); *On a fait le projet de partir vers la Californie en voiture, mais on n'arrivait pas à se décider* (ibid., 234) тощо. Зауважимо, що лексеми із семою «прийняття рішення» не є характерними для ле-клезіанської прози; ті нечисленні випадки, які були виокремлені нами з ілюстративного матеріалу, в більшості своїй мають відношення до подорожі – рішення покинути країну, родину, розпочати подорож, утекти тощо. Лексичні оператори уявного переміщення персонажа до світу планів, бажань, мрій можуть супроводжуватися темпоральними лексемами – *futur, bientôt, avenir, dans certain temps, le lendemain, demain* тощо: *Moguer a décidé de partir le lendemain matin, <...>* (Le Clézio, H, 115); *Je ressens la colère, l'impatience, car je sais que dans peu de temps, quelques semaines peut-être, je serai là-bas, sur les bords de ces fleuves inconnus, <...>* (Le Clézio, CO, 270).

Зазначимо, що такі дієслова, як *aimer, attendre, penser* тощо, не у всякому контексті виступають світопороджувальними предикатами. Порівняємо два фрагменти: *Esther aime les regarder* (Le Clézio, EE, 346) – лексична одиниця *aimer* у простому теперішньому часі (Présent) актуалізує сему «любити», «подобатися», в іншому уривку – *Elle pense qu'elle aimerait bien s'en aller, monter dans un train qui part vers le nord, avec tous ces noms de pays qui attirent <...>* (Le Clézio, D, 272) – та ж сама одиниця в умовному способі (Conditionnel présent) є світопороджувальною, імплікуючи семи «бажання», «мрія».

Розглянемо окремо світ фантазій персонажа, який тісно пов'язаний із розглянутим вище світом (планів, бажань, мрій), але реальність якого, на відміну від нього, є неможливою через його химерний, ілюзорний, іноді хворобливий характер. Для розмежування цих двох світів нами були прийняті такі критерії: світ фантазій – це, по-перше, світ, неможливий згідно з законами тієї реальності, що представлена в тексті, по-друге, світ короткочасних, раптових, неординарних бажань персонажа, що не корелюють з їх реальними потребами (*fantaisie n.f. – «désir, goût passager, singulier, qui ne correspond pas à un besoin véritable»* [7]), по-третє, світ прогнозування майбутнього персонажем (цей аспект тісно кооперує зі світом планів, бажань, мрій), по-четверте – світ сновидінь, марень, галюцинацій та аномальних станів персонажа; по п'яте – світ легенд, міфічних та вигаданих історій, текстові фрагменти, що представляють так званий «вмисел у вмислі» (термін М.-Л. Раян [3]). Як попередній світ, світ фантазій одночасно взаємодіє зі світом теперішнього / майбутнього персонажа, іноді може відноситися до світу ми-

нулого. У зв'язку з цим, граматичне оформлення світу фантазій, як і світу планів, бажань, мрій, вирізняється високим ступенем варіативності.

Лексичними операторами цього світу часто виступають маркери попередньо розглянутих нами світів – світопороджувальні лексичні одиниці: *vouloir; souhaiter; rêver; imaginer; avoir l'impression* тощо; маркери світу фіктивних аналогій; маркери ірреального світу; маркери світу сумнівів, здогадів та гіпотетичних припущень. У зв'язку з цим, фантастичний характер того чи іншого світу визначається контекстуально за допомогою дослідження семантичного наповнення фрагмента та ступеня його референції до текстової дійсності. Звернемося до ілюстративного матеріалу. *Depuis le premier jour; j'ai hâte de parvenir à Rodrigues, le but de mon voyage, et pourtant maintenant, je souhaite que cette heure ne s'achève jamais, que le navire Zéta, comme Argo, continue éternellement à glisser sur la mer légère, si près du ciel, avec sa voile éblouie de soleil pareille à une flamme contre l'horizon déjà dans la nuit* (Le Clézio, CO, 139) → світ, неможливий згідно з законами тієї реальності, що представлена в тексті (світ художньої дійсності = світ реальної дійсності), в якому «корабель не може вічно ковзати по спокійному морю, біля неба <...>»; світ раптового бажання персонажа (*et pourtant maintenant, je souhaite – «але зараз, я бажаю»*).

Lalla aime bien les sentiers, près des dunes. <...> Chaque fois que Lalla marche sur le sentier, au bord de la mer, elle pense à la mer si bleue, <...>. Lalla s'assoit dans le sable, face à la mer, et elle regarde les mouvements lents des vagues. Mais ce n'est pas tout à fait comme le jour où elle a vu la mer pour la première fois. <...> Son cœur bat plus vite, <...> Il y a une douleur fulgurante au milieu de son corps, un coup si fort qu'elle a l'impression qu'elle va s'évanouir. <...>, elle s'arrête de respirer. <...> Mais maintenant elle voit cela, très clairement : il y a un grand champ de pierres rouges, et la poussière, là, devant l'arbre sec, un champ si vaste qu'il semble s'étendre jusqu'aux confins de la terre. Le champ est vide, <...> La petite fille marche vers l'arbre, lentement, sans savoir pourquoi, elle s'approche du tronc calciné, elle le touche avec ses mains. Et d'un seul coup, la peur la glace tout entière : du haut de l'arbre sec, très longuement, un serpent se déroule et descend. <...> Mais quand elle rouvre les yeux, il n'y a personne sur le rivage. Sa peur s'est effacée. L'arbre sec, le serpent, le grand champ de pierres rouges et de poussière se sont effacés, comme s'ils n'avaient jamais existé. Lalla retourne vers la mer. Elle est presque aussi belle que le jour où Lalla l'a vue pour la première fois, <...> (Le Clézio, D, 152–157). Фрагмент представляє уривок із роману Ле Клезіо «Дésert». Текстовий матеріал представляє світ візуальних галюцинацій головного персонажа, в основі якого можливо імпліцитно розгортається світ його минулого досвіду. На цю думку наштовхує деталізоване зображення світу галюцинацій, у якому жодна деталь не стерта. Світ візуальної галюцинації влітається в тканину художнього тексту імпліцитно – відсутні граматичні оператори уявного переміщення персонажа; лексично світ позначається прийменником *cela*, якому передує нейтральне дієслово *voir* та прислівник *maintenant*, що віддзеркалюють ефект раптовості, неочікуваності. Експліцитним оператором розгортання цього й інших світів галюцинацій виступає, на наш погляд, деталізоване омовлення негативно забарвленого психофізичного стану персонажа, що звичайно чи то передує їм, чи то обрамляє їх з двох боків. У прикладі такий аномальний психофізичний

стан («її серце б'ється швидше», «вона відчуває гострий біль усередині тіла, як сильний удар, від якого, їй здається, вона втратить свідомість», «вона припиняє дихати» тощо) передуює переходу персонажа до іншого світу, оскільки, повернувшись до світу дійсності, персонаж почуває себе спокійно – зникають страх, об'єкти світу фантазій, сприйняття дійсності повертається у своє звичайне русло.

C'étaient les soirées qui étaient belles, à cause des contes. Quelquefois, comme cela, <...> Aamma commençait à raconter une histoire de Djinn. <...> Elle s'asseyait devant moi, et ses yeux brillaient d'un éclat étrange, quand elle disait : « Ecoute, je vais te raconter une histoire de Djinn ». <...> Aamma Houriya, quand elle commençait à raconter une histoire de Djinn, avait une voix différente, une voix nouvelle. <...> Le visage d'Aamma Horriya changeait aussi, peu à peu. Pour mieux entendre, je m'allongeais sur le sol, devant la porte, et je voyais son visage qui s'animaient. Ses yeux brillaient davantage, jetaient des éclats. Elle mimait les expressions, elle montrait sur son visage la peur, la colère, la jalousie. Elle mimait les voix, <...>. Ses mains gesticulaient, <...>. C'étaient de belles histoires, celles que nous contait Aamma Houriya, <...>. Quand Aamma Houriya me prenait la main, me faisait asseoir à côté d'elle, devant la maison, et disait : « Qu'est-ce que je vais te raconter ce soir ? » <...> J'oubliais qui j'étais, où j'étais, j'oubliais les trois puits à sec, les baraques misérables où les hommes et les femmes étaient couchés sur le sol, attendant la nuit, attendant l'inconnu, j'oubliais les enfants affamés qui guettaient en haut de la colline de pierres l'arrivée des camions des Nations unies <...>. Sa voix était plus douce, ses yeux brillaient d'une lumière plus gaie quand elle commençait son histoire : <...>. C'est pendant qu'elle racontait cette histoire, je m'en souviens, <...> (Le Clézio, EE, 239–243).

Зазначений вище контекст демонструє розгортання світу фантазій у романі «Etoile errante», що омовлюється в казках похилої жінки Аамма, яка живе разом із головним персонажем у концтаборі для палестинців, у якому панують смерть, голод, спрага, втрата віри в майбутнє та в життя взагалі. Історії, які розповідає Аамма, контрастно опозиційні життю людей у концтаборі, вони дозволяють як самому оповідачу, так і слухачам поринути в інший неіснуючий з точки зору здорового глузду світ. У представленому фрагменті світ фантазій уводиться у світ текстової дійсності прямою мовою другорядного персонажа («Послухай, я розповім тобі історію про Джина»; «Що тобі розповісти цього вечора?»), що загалом є характерним маркуванням цього світу й в інших творах письменника. Світи фантазій ініціюють як зовнішні та внутрішні зміни оповідача, так і слухачів: Аамма, повністю поринаючи у світ фантазій, змінюється зовнішньо («інший/новий голос, її обличчя оживало, її очі занадто сяяли, випромінювали блиск, вона імітувала вирази обличчя/голоси, вона жестикулювала тощо»); головний персонаж переходить у стан забуття, відсторонення від світу дійсності («Я забувала <...>») до іншого світу, в цьому фрагменті – це світ спогадів («сама в той час, коли вона розповідала цю історію, я згадувала, <...>»).

Зафіксуємо також присутність графічного маркування світу фантазій: «Il écrivait en lettre capitales: UN LONG VOYAGE. Puis il commençait à écrire l'histoire: ESTHER. ESTHER EST ARRIVÉ EN AFRIQUE EN 1948» <...> (Le Clézio, O, 56).

У зазначеному фрагменті уявна подорож об'єктивується в межах писемної творчості головного персонажа Фентана. Про перехід персонажа до світу фантазій сигналізує дієсло-

во *écrire* та графічні зміни у представленні оповіді (модифікації шрифту).

Висновки. Світ планів, бажань, мрій/фантазій персонажа представляє масштабний простір ле-клезіанської прози, що вирізняється як своїм варіативним лексико-граматичним та семантичним маркуванням, так і фіксацією на графічному рівні. Проведене дослідження виокремлює загальні тенденції розгортання та маркування таких світів, не охоплюючи всі можливі випадки. У перспективі світ планів, бажань, мрій/фантазій персонажа міг би стати предметом окремої наукової розвідки як в рамках ле-клезіанської прози, так і загалом в контексті світового художнього надбання.

Література:

1. Глоба В. П. Стожетне напруження у ракурсі теорії можливих світів / В. П. Глоба // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2001. – № 536. – С. 165–170.
2. McCawley J. Everthing that Linguistic Always Wanted to Know about Logic / J. McCawley. – Chicago : Chicago University Press, 1981. – 261 p.
3. Possible-worlds theory [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lamar.colostate.edu/~pwryan/pws.htm>.
4. Dendale P. Les verbes modaux / P. Dendale, J. Van Der Auwera. – Amsterdam; Atlanta: Edition Rodopi B. V., 2001. – 173 p.
5. Гунченко Г. В. Речеактовые свойства базисных волитивных конструкций английского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pglu.ru/researches/diser/avtoref.php?subacti on=showfull&id=1167905706&archive=&start_from=&ucat=5&.
6. Смушинська І. В. Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / І. В. Смушинська. – К., 2003. – 39 с.
7. Dictionnaire Le Petit Robert. Version électronique [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lerobert.com/dictionnaires-numeriques.html>.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Le Clézio J.-M. G. Désert. – P. : Gallimard, 1990. – 439 p.
2. Le Clézio J.-M. G. Le chercheur d'or. – P. : Gallimard, 2005. – 375 p.
3. Le Clézio J.-M. G. Onitsha. – P. : Gallimard, 2003. – 289 p.
4. Le Clézio J.-M. G. Etoile errante. – P. : Gallimard, 1992. – 350 p.
5. Le Clézio J.-M. G. Poisson d'or. – P. : Gallimard, 1999. – 252 p.
6. Le Clézio J.-M. G. Hasard (suivi d'Angoli Mala). – P.: Gallimard, 1999. – 214 p.

Каратеева А. М. Возможные миры сквозь призму миропорождающих операторов

Аннотация. Статья посвящена исследованию внутренних текстовых возможных миров, а именно интегрированных в ткань художественного текста с помощью миропорождающих операторов. Выявлены особенности лексико-грамматического, семантического и графического маркирования мира планов, желаний, мечтаний/фантазий.

Ключевые слова: возможные миры, миропорождающие операторы, категория волитивности, модальные глаголы, семантика художественного текста.

Karatyeyeva G. Possible worlds through the prism of world generating operators

Summary. The article is devoted to the study of the internal text's possible worlds, namely integrated into the fabric of a literary text through world generating operators. The research reveals the features of lexico-grammatical, semantical and graphic marking of the world of plans, desires, dreams / fantasies.

Key words: possible worlds, world generating operators, category of volition, modal verbs, semantics of artistic text.